

מִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ במה לעיון במקראות בדרך רבותינו

גליון מס' 46

פרשות בא-בשלח

ה'תשפ"ג

הרב ישעיהו לוי שליט"א

בְּגִמְלִים בִּבְקָר וּבִצְאָן, דָּבַר כָּבֵד מְאֹד" (למעלה ט, ג) שראוי היה כשלעצמו לפגוע גם באדם, ככתוב, "כִּי עָתָה שְׁלַחְתִּי אֶת יָדִי וְאֶף אוֹתָהּ וְאֶת עַמָּהּ בְּדָבָר וּתִפְחַד מִן הָאָרֶץ, וְאוֹלָם בַּעֲבוּר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ בַּעֲבוּר הָרֶאֱתָהּ אֶת כְּחִי וְלִמְעַן סִפֹּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ" (שם, טו-טז), לעומת "יְהִי מְאֹרֶת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם" (בראשית א, יד), "מֵאֲרֶת חֹסֶר ו'ו' עַל שֵׁם שֶׁהוּא יוֹם מֵאֲרֶה לִּפְּוֹל אֲסַכְרָה בְּתִינוּקוֹת" (רש"י על אתר מירושלמי תענית ד, ג ובבלי תענית כז, ב), כִּי הַמוֹת וְהַחֹלִי תַחֲלִיתָם בְּנִיתוֹק הַנֶּפֶשׁ מִמִּקּוֹר הַחַיִּים יִתְבָּרַךְ וּמִסִּירָתָהּ לְגוֹרָמִים מִתּוֹכֵהֶם; "שְׁחִין פָּרַח" (למעלה ט, ט) כנגד "תִּדְּשָׂא הָאָרֶץ" (בראשית א, יא) פֶּרַח וְצִמְחָה צוֹמַח, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמֵינוּ נִקְרָא פְּרוּץ שְׁחִין הַמֶּכָּה 'עֲלִיית צִמְחִים' (משנה בבא קמא פג, ב; חולין מח, א); "וְיִהְיֶה חֹשֶׁף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (להלן י, כא) מְעוֹמֶת בַּעֲלִיל אֵל "יְהִי אוֹר" (בראשית א, ג); וּמִכָּה אַחֲרוֹנָה "כָּל בָּכוֹר בְּאֶרֶץ רְאִשִׁית לְכָל אוֹנֶם" (תהלים קה, לו) לְעוֹמֶת מֵאֲמֵר "בְּרִאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים" (בראשית א, א). הִלְכוּ סִדְרֵי הַבְּרִיאָה וְשִׁבְעִיָּה לְשִׁלְבֵיהֶם וְהִתְפַּרְקוּ עַד ש'יִדְּעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' (למעלה ז, ח), "אֲנִי וְלֹא מִלֶּאךָ" (ספרי לדברים כו, ח), כִּיּוֹם רֵאשׁוֹן "שָׁבוּ הִיָּה הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא יַחֲדִי בַעֲוֹלָמוֹ" (בראשית רבה ג, ח).

בְּרֹד וְאַרְבֵּה הַתְּמָזְגוֹ כְּמַעַט לְמִכָּה אַחַת, כֹּאשֶׁר אוֹכֵל הָאֲרֵבָה "אֶת יִתֵּר הַפְּלִטָּה הַנִּשְׁאָרָת לָכֶם מִן הַבֶּרֶד" (השווה להלן י, יב-טו), וְהֵם מְשׁוֹלְבִים יַחַד מִן מִקּוֹם שְׁנֵי מֵאֲמָרִים שְׂאוֹחוֹ אֵף הֵם לְמַעַן מֵאֲמֵר אֶחָד. אַחֵר "יְהִי רֶקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לְמַיִם" (בראשית א, 1) לֹא נַחֲתָם "וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" (שם, י, ועוד) כַּעַל שֶׁאֵר מֵאֲמָרִים, שֶׁכֵּן טָרַם הוֹשֵׁלָמָה מִגְּמַתּוֹ עַד שֶׁהִתְחַבֵּר אֵלָיו "יִקְוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיִּבְשָׁה" (שם, ט), וְאִז כֹּאשֶׁר כָּל מַיִם עִמָּדוֹ בְּמִקּוֹמָם אֲמַנָם רָאָה "אֱלֹהִים כִּי טוֹב" תּוֹצֵר זֶה הַמֵּאֲמָרִים יַחַד (על פי רש"י שם, ז, מִבְּרִאשִׁית רַבָּה עַל אֲתֵר). בְּמִכָּה הַשְּׁבִיעִית "אֵשׁ מִתְּלַקַּחַת

כִּי אִם מֵאֵן אֶתָּה לְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הַנִּנִּי מִבֵּיָּא מִחֵר אֲרֵבָה בְּגִבְלָהּ. וְכִסָּה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוֹכֵל לְרֹאֵת אֶת הָאָרֶץ, וְאֹכֵל אֶת יִתֵּר הַפְּלִטָּה הַנִּשְׁאָרָת לָכֶם מִן הַבֶּרֶד, וְאֹכֵל אֶת כָּל הָעֵץ הַצִּמְחָה לָכֶם מִן הַשָּׂדֶה (י, ד-ה)

עשר מכות כנגד עשרה מאמרות - בסדר הפוך

נוֹדַע מִסִּפְר צִרּוֹר הַמּוֹר, מִמֵּהֶר"ל וְעוֹד שְׁעֵשֶׂר מִכּוֹת בָּאוּ כִּנְגַד "עֲשֵׂרֶה מֵאֲמָרוֹת" שֶׁבָּהֶם "נִבְרָא עוֹלָם" (אבות ה, א). מִסְתַּבֵּר שֶׁהַסִּדֵּר הַפּוֹךְ, מִכַּת דָּם הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁבָּה נִשְׁלָלָה הַיְּכוּלָת לְהַתְקִיִּים מִן הַסּוֹבֵב, "וְלֹא יִכְלוּ מִצְרַיִם לְשִׁתּוֹת מַיִם מִן הַיָּאֹר" (למעלה ז, כא), לְעוֹמֶת הַמֵּאֲמֵר הָעֲשִׂירִי "הִנֵּה נִתַּתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יְהִיָּה לְאֹכְלָהּ" (בראשית א, כט); מִכָּה שְׁנִיָּה שֶׁל "צִפְרִדִּים, וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבִיתְךָ וּבַחֲדָר מִשְׁכָּבְךָ וְעַל מִטֶּתְךָ וּבְבֵית עַבְדֶּיךָ וּבַעֲמָהּ וּבִתְנוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאָרוֹתֶיךָ, וּבִכָּה וּבַעֲמָהּ וּבְכָל עַבְדֶּיךָ יַעֲלוּ הַצִּפְרִדִּים" (למעלה ז, כח-כט), שְׁלִיטָה מְלָאָה שֶׁל רִמְשִׁים בָּאָדָם, לְעוֹמֶת "נִעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְּדִגַּת הַיָּם וּבַעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ" (בראשית א, כו); "הִן אֶת עַפְרָה הָאָרֶץ וְהִיא לְכֶנֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (למעלה ח, יב), לְעוֹמֶת "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ, בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיִּתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ" (בראשית כד, א); "הַנִּנִּי מְשַׁלֵּיחַ בָּהּ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבַעֲמָהּ וּבְכִתְיָהּ אֶת הָעֶרֶב" (למעלה ח, יז), שֶׁהוּא "כָּל מִינֵי חַיּוֹת רַעוֹת וְנַחֲשִׁים וְעַקְרָבִים בַּעֲרֻבִּיָּא" כְּדַעַת רִש"י, מִשְׁמוֹת רַבָּה יֵא, ב, הַמִּזְכִּיר "חַיּוֹת וְעוֹפּוֹת מַעֲוֹרְבִין" (ובתהלים עח, מה: "יִשְׁלַח בָּהֶם עֶרֶב וַיֹּאכְלֵם"), לְעוֹמֶת "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יַעֲוֹף עַל הָאָרֶץ עַל פְּנֵי רֶקִיעַ הַשָּׁמַיִם" (בראשית א, כ), בְּרִיאָה רֵאשׁוֹנָה שֶׁל בַּעֲלֵי חַיִּים; "הִנֵּה יָד ה' ה' בְּמִקְנֶה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, בְּסוֹסִים בְּחֲמָרִים

בַּתּוֹף הַבָּרָד" (למעלה ט, כד) כאילו רקיע "נִתַּף אֲרָצָה" (שם, לג) עם "שָׁמַיִם" (בראשית א, ח) "אש ומים" (חגיגה יב, א ובראשית רבה ד, ז) לבטל את ההבדלה בין מים עליונים לתחתונים. ארבה הוא "שָׂרֵץ הָעוֹף" (ויקרא י, כא) ברוא "מִן הָרֶקֶק" (עירובין כח, א; חולין כז, ב) של יבשה ומים מעורבבים, ובמצרים הוא "כֶּסֶה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת הָאָרֶץ" היפך "וְתִרְאָה הַיַּבֶּשֶׁה" הנקראה "אֲרֶץ" (בראשית א, י).

בניגוד לשאר מכות, ברד וארבה מופיעים לפי הסדר הישר של מאמרי בראשית שכנגדם, ברד לפני ארבה כמו ש"יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹף הַמַּיִם" מקדים את "יָקוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם". כי כאמור ברד וארבה שאחריו הם אל נכון מכה אחת מתעצמת נדבך נדבך, בדומה אל המאמרים השלישי והרביעי שהם כמו מאמר אחד שפועלו הולך ומשתכלל.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹף מִצְרַיִם (יא, ד)

פירש רש"י: "כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה - כהיחלק הלילה. כְּחֻצַּת, כמו "כְּעֻלּוֹת" (יהושע ו, טו, ועוד; כאשר עלה או עם עליית); "בְּחֻצוֹת אֶפֶס בְּנוֹ" (תהלים קכד, ג; כאשר חרה אפס). זהו פשוטו לישבו על אופניו, שאין חצות שם דבר, של 'חֻצִּי' (אלא שם המפעל). ורבותינו דרשוהו כמו "בְּחֻצִּי הַלַּיְלָה" (להלן יב, כט, המדבר על אותה מכה), ואמרו שאמר משה "כְּחֻצַּת", דמשמע סמוך לו (לחצי הלילה), או לפניו או לאחריו, ולא אמר 'בְּחֻצַּת' (בדיוק), שמא יטעו אצטגניני פרעה (בשיעור זמן חצי הלילה) ויאמרו משה בדאי הוא.

לפירוש הראשון הפשטי "חֻצַּת" אינה פה "חֻצִּי" או 'אמצע' (כבתהלים קיט, סב), שם דבר, אלא שם המפעל, 'היחלקות'. לפיכך כ"ף של "כְּחֻצַּת" אינה כ"ף הדמיון, כמו שהיא משמשת לפי דרש רבותינו בברכות ד, א, אלא כ"ף הזמן במובן 'כאשר' לציון שעה מדויקת.

אפשר שמלבד ביאור מילה מעומעמת גם מיישב הפירוש אגבית קושי שהעיר עליו רמב"ן. אין בדברי משה אלה לפרעה שום מידע "איזה לילה תהיה המכה הזאת" כלשון רמב"ן, כלומר באיזה תאריך. שהרי משה אינו עומד עתה ביום שלפני מכת בכורות וליל הגאולה כדי שיתפרש "הַלַּיְלָה" 'הלילה הזה', אלא "קודם ראש חודש ניסן היה" (ראה מנגד מאמר רב אשי בברכות שם), כי רק להלן תינתן פרשת "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים" (למטה יב, ב), ועוד יצטוו בה ישראל לקחת "בַּעֲשֹׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה... אִישׁ שֶׁהָ לְבִית אָבֹת שֶׁהָ לְבִית" (שם, ג). לדעת רמב"ן אמנם לא בא משה להודיע כלל מתי תחול המכה, אולי כי לפרעה שכבר הזהיר את

משה, "לֵךְ מֵעַלְי; הַשָּׁמַר לָךְ, אֶל תִּסָּף רְאוֹת פָּנֶי כִּי בְיוֹם רֵאֲתָךְ פָּנֶי תָמוּת" (למעלה י, כח), לא הגיע שיגלו שוב איזו פורענות עוד נכונה לו ומתי. אך בתגובה לאיום החצוף של פרעה אמר משה "בְּחֻצִּי אָף" שאני, משה, אכן "לֹא אֶסָּף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ" (י, כט) מיוזמתי, אבל אתה תקראני על כורחך ו"כָּל עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה" ירדו "אֵלַי" מעצמם וְהִשְׁתַּחֲווּ לִי לֵאמֹר צֵא אִתָּה וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ" (יא, ח). והודגיש משה למרבית כלימת מצרים שאת החיפוש הבהול אחר משה והסגידה לו יוכרחו פרעה ועבדיו לקיים בעת לישון בחושך ואפילה "כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה". וכן כתוב, "וַיָּקָם פְּרָעָה לַיְלָה הוּא וְכָל עֲבָדָיו וְכָל מִצְרַיִם" (יב, ל).

"כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה" - כאשר תיראה שוב היחלקות הלילה

ואילו רש"י יענה שמפני ש"חֻצַּת הַלַּיְלָה" אינו חציו - איך שלא נשער חצי לילה, והרי ליכא "ספיקא קמי שמיא" (ברכות ג, ב) - אלא היחלקותו הנראית וניכרת, כמו "עֻלּוֹת הַשָּׁחַר" הנראית והניכרת, אפשר שמבואר התאריך מאליו. כי במה נחלק לילה חלוקה טבעית? חצות היום הלא היא הגעת השמש אל שיא הכיפה, נוטה אל הדרום הגמור באמצע הרקיע בין מזרח למערב, וכמוה "חֻצַּת הַלַּיְלָה" היא לכאורה הגעת הירח אל שיא הכיפה ואמצע הרקיע. אולם הירח מְשַׁמֵּשׂ מד ברור רק במילואו, בליל חמשה עשר לחודש שבו הוא עולה במזרח בשעה שהשמש שוקעת במערב וכל הלילה נתון לממשלתו. מוקדם יותר בחודש פגום הירח ומקדים אל השיא, ומאוחר יותר הוא מאחר. בלילות אלה אין שעות טבעיות או חצות (למי שאין כינור תלוי למעלה ממיטתו; ראה ברכות שם) אלא רק משמרות ברקיע העליון ובארץ מתחת.

משה עומד אפוא בסוף אדר ומתרה שימותו כל בכורי מצרים בפעם הקרובה שייחלק הלילה בשווה על ידי הירח, היא בחצי ליל חמשה עשר בניסן.

ושמא בליל חמשה עשר באדר עמד, והראה לפרעה ירח בעיצומו ואמר לו בשם ה', "כְּחֻצַּת הַלַּיְלָה", כאשר שוב ייחצה הלילה כעתה - כמו "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה" המלמד ש"הראהו לבנה בחידושה ואמר לו, כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חודש" (רש"י ממכילתא על אתר), או "לְמוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ" (בראשית יח, יד) אשר לקבעו "שרט לו שריטה בכותל ואמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה אחרת תלד" (רש"י לבראשית כא, ב, מתנחומא שם) - אז "אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹף מִצְרַיִם". ויהיה היום אשר התעתדו היהודים הגולים מארצם ומקדשם לנוח בו מאויביהם אתחלתא גם לגאולה הראשונה.

וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחָרֵץ כָּלֵב לִשְׁנוֹ לְמַאִישׁ וְעַד בְּהֶמָּה
לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרִים וּבֵין יִשְׂרָאֵל (י"ז)

רוב המכות התעוררו במעשה של משה או אהרן: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, אָמַר אֶל אֶהֱרֹן, קַח מַטֶּף וְנִטָּה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם עַל נְהֻרָתָם עַל יְאִרֵיהֶם וְעַל אֲגַמֵּיהֶם וְעַל כָּל מְקוֹה מִימֵיהֶם וְיָהִיו דָּם, וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים" (למעלה ז, יט); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, אָמַר אֶל אֶהֱרֹן, נִטָּה אֶת יָדְךָ בְּמַטֶּף עַל הַנְּהֻרָת עַל הַיְאֹרִים וְעַל הָאֲגַמִּים וְהָעַל אֶת הַצִּפְרֹדְעִים עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (ח, א); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, אָמַר אֶל אֶהֱרֹן, נִטָּה אֶת מַטֶּף וְהָיָה אֶת עֹפֶר הָאֶרֶץ וְהָיָה לְכֶנֶם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (ח, יב); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן, קַחוּ לָכֶם מֵלֹא חֲפִינֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וּזְרָקוּ מִשֶּׁה הַשָּׁמַיְמָה לְעֵינֵי פְרָעָה, וְהָיָה לְאָבֶק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְהָיָה עַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה לְשַׁחֵן פֶּרִחַ אֲבַעֲבַעַת בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (ט, ט-ח); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, נִטָּה אֶת יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְיָהִי בָרָד בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (ט, ט); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, נִטָּה אֶת יָדְךָ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם, נִטָּה יָדְךָ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרְבָּה וְיַעַל עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (י, יב); "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נִטָּה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְיָהִי חֹשֶׁף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (י, כא).

שלוש מכות בלבד ניחתו על ידי הקדוש ברוך הוא בכבודו בלי התמצעות משה ואהרן, ערוב דבר ובכורות: "כִּי אִם אֵינָהּ מְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הַנִּנְי מְשַׁלִּיחַ בָּךְ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבַעֲמָלְךָ וּבְבִתֶּיךָ אֶת הָעֶרֶב... וַיַּעַשׂ ה' כִּן וַיָּבֵא עֶרֶב כָּבֵד בֵּיתָה פְרָעָה וּבֵית עַבְדֶּיךָ וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (ח, יז-יז); "הִנֵּה יָד ה' הוֹיָה בְּמִקְנֶה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בְּסוֹסִים בְּחֻמְרִים בְּגִמְלִים בְּבָקָר וּבִצְאָן, דָּבָר כָּבֵד מְאֹד" (ט, א); "כֹּה אָמַר ה', כְּחֹצֶת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם, וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (י"א, ד-ה). דבר וערוב אולי מפני שדרך הדבר להתפשט והערוב לנווד, ובידי אדם ואפילו נביא אי אפשר לצמצם את פגיעה למצרים. ומכת בכורות כי אין בן תמותה מכיר להבחין "בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור" (כלשון בבא מציעא ס"א, ב).

ההפליה בין מצרים לישראל בערוב, בדבר ובמכת בכורות

ולשלושתן, ורק לשלושתן, הכתיב הקדוש ברוך הוא הפליה "בין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל". מלבד פסוקנו לגבי הבכורות, נאמר, "וְהִפְלִיתִי בְיוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גִּשְׁן אֲשֶׁר עָמִי עֲמִד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הֵיוֹת שָׁם עֶרֶב" (למעלה ח, יח), ועוד נאמר, "וְהִפְלִיתִי ה' בֵּין מִקְנֶה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֶה מִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דָּבָר" (ט, ט). מסתבר שמאותו טעם שנצרכו השלוש ליד ה' נצרכו גם להפליה, שלא תפשינה חבלות הערוב והדבר, ולהבדיל בין ייחוס איש ואיש בכל מקום שיימצא, אם בן ישראל הוא או ولد מצרי. ולשמות רבה (י"א, ד) היפלה הקדוש ברוך הוא גם במכת דבר את

בהמת מצרי למוות אפילו היא מופקדת אצל ישראל ואת בהמת ישראל לחיים אפילו היא בבית מצרי.

ושמא אף מפני שבאו שלוש אלה מה' לבדו נזקקו לקיצבה. שכן מעשה אלוקי הוא כשלעצמו בלתי מוגבל וצריך למעצורים, כדרך ש"אמר רב יהודה אמר רב" בחגיגה יב, א: "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא והעמידו. שנאמר, 'עֲמוּדֵי שָׁמַיִם יִרְפְּפוּ וַיִּתְמָהוּ' (יעמדו 'כאדם תוהה ועומד'; רש"י על אתר) מִגְעַרְתּוֹ" (איוב כ, יא). והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב 'אֲנִי אֶל שְׂדֵי' (בראשית לה, יא)? אני הוא שאמרתי לעולם, די!", ופירוק סדרי בראשית כייסודם.

ויסע מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם (יד, יט)

שתי המטרות בניסי הים: כבוד שמים והצלת ישראל

שתי מטרות תושגנה במלחמה במצרים ובהטבעתם בים סוף. כבוד של מעלה, ככתוב, "וַחֲזַקְתִּי אֶת לֵב פְרָעָה וַיִּרְדֵּף אַחֲרֵיהֶם וַאֲכַבְדָּהּ בַּפְּרָעָה וּבְכָל חִילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה'" (למעלה יד, ד). והצלת ישראל, כמו שאמר "מֹשֶׁה אֶל הָעָם, אֵל תִּירָאוּ; הִתְיַצְבוּ וַיֵּרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם, כִּי אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפּוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם. ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן" (יד, יג-יד).

מששבו "הַיָּמִים וַיִּכְסּוּ אֶת הָרֶכֶב וְאֶת הַפָּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרָעָה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם" (יד, כח), ישוב הכתוב להדגיש ששני המבוקשים מולאו בעליל. "וַיִּוָּשַׁע ה' בְּיוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שִׁפְת הַיָּם" (ל, ב); כנגד "הִתְיַצְבוּ וַיֵּרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה'... כִּי אֲשֶׁר רָאִיתֶם..."; ו"וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבְמֹשֶׁה עֲבָדוּ", כנגד "וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה'". אם נכחדו מצרים מלדבר עוד על הכרתם לבסוף בה', תבוא הכרת ישראל באותו מעמד תמורתה. ואפילו מצרים הספיקו מקודם בבחילותם לומר, "אֲנוֹסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי ה' נִלְחַם לָהֶם בְּמִצְרַיִם" (כח). "וַיִּסַּע מִלֶּאֱךָ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֶה יִשְׂרָאֵל וַיִּלְךָ מֵאַחֲרֵיהֶם" הוא אפוא הליכת "ה'", ה"הלך לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בַּעֲמֹד עֵנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ וּלְיָלָה בַּעֲמֹד אֵשׁ לְהַאֲרִיר לָהֶם" (יג, כא), לתבוע כביכול את כבודו מפרעה ועמו המתריסים, "מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ" (ח, ב); התפרצות העוצמה האלוקית האצורה

מכונה "מלאך", כבבראשית מח, טז, שם השגחת "הַאֱלֹהִים הִרְעָה אֹתִי" על מי מנוחות "מַעֲוִדֵי עַד הַיּוֹם הַזֶּה" ניכרת לעת צרה בדמות "הַמַּלְאָךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע". "וַיִּסַּע עִמּוּד הָעָנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם" הוא הצלת ישראל וחוויתם שלהם, שלא ראו אלא ענן, וזה חצץ "בֵּין מַחֲנֶה מִצְרִים וּבֵין מַחֲנֶה יִשְׂרָאֵל" (יד, כ) ומנע את חיל מצרים מלפגוע בישראל.

וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אָחוֹת אֶהֱרֹן אֶת הַתָּף בְּיָדָהּ, וַתַּצָּאן כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבִמְחֹלֹת (טו, כ)

פירש רש"י: "אֶת הַתָּף – כלי של מיני זמר. בְּתַפִּים וּבִמְחֹלֹת – מובטחות היו צדקניות שבדור שהקדוש ברוך הוא עושה להם נסים, והוציאו תופים ממצרים".

מקור הדיבור השני במכילתא ובמכילתא דרשב"י על אתר, הובא גם בילקוט שמעוני. בלשון מכילתא: "אֶת הַתָּף בְּיָדָהּ – וכי מנין היו לה תופים ומחולות במדבר? אלא, הצדיקים היו מובטחים ויודעים שהקדוש ברוך הוא עושה להם נסים וגבורות עת שיוצאין ממצרים; התקינו להם תופים ומחולות".

שלושת המדרשים תלויים על "התף" של מרים, ואילו רש"י ממתין עד ה"תַּפִּים" של שאר הנשים. מפרשי רש"י הציעו מספר טעמים להמתנה: שלא יפלא אם ימצא תוף אחד אצל אחת, אבל קשה איך נמצאו "תַּפִּים" רבים בעבור "כָּל הַנָּשִׁים"; או ש"מִרְיָם הַנְּבִיאָה" החזיקה תוף מעולם כדי שתשרה עליה רוח הקודש מתוך שמחה, "כְּנִגֻּן הַמִּנְגֵּן" (מלכים ב, ג, טו). בכל זאת לא חשו המדרשים להבחין בין מרים היחידה לשאר הנשים. ואולי באו ליישב את היידוע של "התף", כלומר התוף שהוכן לה מאז והנה הגיעה שעתו.

עוד שינה רש"י, שלפי המדרשים "הצדיקים" הם שהיו מובטחים, ואילו לפירוש, "צדקניות". והשינוי מן "צדיקים" ל"צדקניות" גרר שינוי נוסף, שבמדרש "התקינו" את התופים כיאה לגברים בעלי מלאכה (כך במכילתא ובילקוט, אולם במכילתא דרשב"י "נטלו" את התופים "בידם"), בעוד לרש"י הצדקניות "הוציאו" את התופים, אשר הותקנו מן הסתם על ידי בעליהם, או ששאלום מן המצריים עם שאר "כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׁמֹלֹת" (למעלה ג, כב, ו-יב, לה).

בנוסף יושם לב שלמדרש "מִחֹלֹת" הן פה כלי שיר, צורת משנה של 'חליל' (כמו 'לְמַנְצַח עַל מִחֹלֹת' בתהלים נג, א; 'הִלְלוּהוּ בְּתוֹף וּמְחוֹל הִלְלוּהוּ בְּמִנִּים וְעוּבָב', שם קנ, ד), וגם אותן התקינו במצרים. אבל רש"י כלל אינו מזכיר את ה"מִחֹלֹת" ומדבר רק על "תַּפִּים".

ועצם קושיית המדרש – מנין היו תופים במדבר? – אינה הולמת את מגמתו הבלתי הגותית של רש"י,

המתעכבת על הלשון ופחות על העניין. וכי ייעדרו תופים מאמתחותיהם של עם שלם היוצאים "חֲמִשִּׁים" (שמות יג, יח) אחר שניצלו "אֶת מִצְרַיִם" (יב, לו), ולאחר שבזזו על הים את פגרי חיל פרעה, שבוודאי נשאו כמה תופים לקצוב את צעידתם?

הדיבור הקודם של רש"י אף הוא נראה משונה, מדוע נצרך להסביר מהו שם העצם "תף" המובן והשכיח במקרא. ואם נצרך הסבר, מדוע הוא לא הוצע למעלה כאשר הוזכר תוף לראשונה, "וַאֲשֶׁלְחָךְ בְּשִׁמְחָהּ וּבְשִׁרִים בְּתוֹף וּבִכְנֹר" (בראשית לא, כז)? ועוד, ההסבר סתמי וחסר ומתאים לכל סוג כלי זמר ("כלי של מיני זמר" = כלי נגינה; הניסוח "מין" או "מיני כלי זמר" מצוי ברש"י: ראה פירושו לשמואל א יח, ו, לישעיהו ה, יב, לירמיהו נב, יט ועוד; "מיני זמר" משמש בתלמוד למיני כלי נגינה, בשבת נו, ב; סוטה מח, א; וגיטין סח, א, או לצלילים שונים, בערכין יא, א), והלא יכול היה רש"י לפרט איך עשוי תוף או למצער שמקשים בו (אלא אם לא מוכרח לרש"י שהתוף המקראי הוא התוף שבשפתינו).

מסתבר שמבקש רש"י ליישב את הניב "וַתַּצָּאן". מליצית, וכנראה לפשוטו של מקרא, משמעו כעין התעוררות, כאילו סגורות ומכונסות תוך עצמן ניצבו הנשים עד שיצאו והשתחררו לנגן ולחול, כמו 'פרץ בשיר' או 'יצא בריקוד' בלשוננו. אבל רש"י משתדל תדיר שיתפרש המקרא (גם) מילולית. ובכן, אמנם "יִצְאוּ בְּנוֹת שִׁילֹ" מן הבתים או העיר "לְחוֹל בְּמִחֹלֹת" (שופטים כא, כא) לצד הכרמים, ולדורות "בנות ירושלים יוצאות" מן העיר "וחולות בכרמים" (משנה תענית כו, ב); "עוֹד תַּעֲדִי תַּפִּיךְ וַיִּצְאָת בְּמִחֹל מִשְׁחָקִים" (ירמיה לא, ג). אבל כאן עמדו הנשים כאנשים תחת השמים על חוף הים, ומאן יצאו ולאן? עוד קשה: אם "וַתַּצָּאן" משמע 'פרצו', איך פרצו "בְּתַפִּים", וראוי היה להיאמר, 'בְּמִחֹלֹת בְּתַפִּים' או 'עם תַּפִּים'. אלא, יידרש "וַתַּצָּאן כָּל הַנָּשִׁים" לרמוז שיצאו ממצרים בשעתן "בְּתַפִּים וּבִמְחֹלֹת", ללמד על בטחונן של הנשים עוד לפני קריעת הים.

לפיכך נקבע הדיבור על "בְּתַפִּים וּבִמְחֹלֹת" ולא על "אֶת הַתָּף" למעלה; לפיכך הפכו ה"צדיקים" של המדרש ל"צדקניות", הלא הן "כָּל הַנָּשִׁים"; ולפיכך את כלי הזמר ש"תיקנו" במדרש "הוציאו" לפי רש"י, כי כל עיקרו של הדרוש עולה מן "וַתַּצָּאן".

ולדרש "מִחֹלֹת" אלו הן בהכרח כלי שיר, לא ריקודים במחוג כמו "וַיֵּרָא אֶת הָעֵגֶל וּמִחֹלֹת" (שמות לב, יט) או "וְהִנֵּה אִם יִצְאוּ בְּנוֹת שִׁילֹ לְחוֹל בְּמִחֹלֹת" (שופטים כא, כא), שהרי לא רקדו בצאתם ממצרים בטרם נעשו להן ניסים על הים. אבל הוציאו "מִחֹלֹת" עם ה"תַּפִּים". מאידך, לפי הפשט סבור רש"י ש"מִחֹלֹת" הן אמנם ריקודים, אשר רק אליהן יכול לצאת מי שכבר בחוץ. בניגוד למדרש, רש"י מחריש אפוא מלהזכיר אם תיקנו או הוציאו "מִחֹלֹת", שלא לעקור את

הפשט, לפיו "מחלת" דכאן אינן בנות תיקון והוצאה. אך לכלכל את הדרש הוא קובע את דבריו אודות הוצאת כלי זמר על "בְּתָפִים וּבְמַחֲלֹת" ולא על "בְּתָפִים" לבדם, לאותות שגם "מחלת" - חלילים - הוציאו.

ומפני שמשמען של "מחלת" אינו מוחלט, הקדים רש"י לפרש, כאילו על "תף", שהוא "כלי של מיני זמר". אם אינו ענין ל"תף" שאינו זקוק לפירוש, תנהו ענין ל"מחלת", הזקוקות לפירוש לפי הדרש, ויגיד עָלָיו רַעוּ. לכן נקט רש"י הגדרה סתמית שתתאים ל"מחלת" כמו ל"תף".

וכדרכו לא העמיס רש"י קשיים על קורא שלא עמד עליהם מאליו, אלא הניח לו להבין את "וּתְצַאן" ואת "וּבְמַחֲלֹת" כפשטם, תוך שהוא מזכהו במדרש נאה על צדקניות במצרים.

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מִשָּׁה יָדוֹ וְגִבּוֹ יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגִבּוֹ עֲמֻלָּה (יז, יא)

פירש רש"י: "כַּאֲשֶׁר יָרִים מִשָּׁה יָדוֹ - וכי ידיו של משה נוצחות היו המלחמה וכו' כדאיתא בראש השנה (כט, א)".

במשנה שם: "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מִשָּׁה יָדוֹ וְגִבּוֹ יִשְׂרָאֵל...". וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים."

ראוי לקבוע דיון על אותן הפניות של רש"י אשר נראות כאינן מוסיפות דבר על הנגיש במקורות. קורא תלמיד חכם כבר אמור להכירם, בעוד בלתי מלומד לא יסתייע מציון אל ספר שאינו ברשותו ואינו רגיל בו, כל שכן בתנאי אותם הימים שבהם כתבי היד היו נדירים (אלא אם רש"י אמנם הביא את המאמרים בשלמותם, והמעתיקים הם שקיצרו והחליפו מובאות בהפניות). פה יש להוסיף לתמוה שעל "וְהָיָה יָדוֹ אֶמּוֹנָה" שבפסוק הבא (יב) מפרש רש"י שמשעה ש"אַהֲרֹן וְחֹרֵר תִּמְכּוּ בְיָדוֹ" היו ידי משה "פרושות השמים בתפלה נאמנה ונכונה", ומובן אפוא שלפני שתמכו בו, כל שעוד יכול משה לשאת כפיו בתפלה (השווה למעלה ט, כט-לג) גברו ישראל, וכאשר נאלץ להפסיק גברו עמלק. מדוע נדרש רש"י להסבר של המשנה?

אלא, נתקשה רש"י למה נאמר "יָרִים מִשָּׁה יָדוֹ" ו"יָנִיחַ יָדוֹ", לשון יחיד, בעוד להלן נאמר, "וְיָדֵי מִשָּׁה כְּבִדִּים", "וְאַהֲרֹן

וְחֹרֵר תִּמְכּוּ בְיָדוֹ", ו"וְהָיָה יָדוֹ אֶמּוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ" - שתי הידיים כראוי לתפלה. התרגומים אמנם מתרגמים לפי תומם את "יָדוֹ" "ידוהי" (ידי), לא "ידיה" (יד), ומכל מקום "יָדוֹ" יחידה כתיב. כוונת רש"י להשיב שלהרמת ידי משה היו שתי תועלות שונות, וכל אחת מהן נרמזת באחד משני הפסוקים. אם תפילה מזקיקה שתי כפות פרושות שמימה, די ביד אחת מורמת להוביל את העין כלפי מעלה, ו"כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים". לא גרעה יד יחידה של משה מן "הַנֶּס" שבראשו "נֶחֱשׁ נֶחֱשֶׁת", אשר "אֵם נֶשֶׁךְ הַנֶּחֱשׁ אֶת אִישׁ וְהָבִיט אֶל נֶחֱשׁ הַנֶּחֱשֶׁת וְחָיָה" (במדבר כא, ט), שוב מפני שהנחש המתנוסס הוביל את המבט למעלה, ו"בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאין", כלשון המשך המשנה שם.

אפשר שכל אימת שהרים משה יד הרים את אחותה עמה, בתפלה, או שמא בטרם תמכו אהרון וְחֹרֵר בידיו התאמץ משה להרים לפחות יד אחת לסירוגין, להצביע כלפי מעלה, בעוד השנייה נחה. כך או כך כל אחת מן הידיים פעלה בעצמה להגביה את המבט.

וְיָדֵי מִשָּׁה כְּבִדִּים, וְיָקָחוּ אֹכֶן וְיָשִׁמוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ, וְאַהֲרֹן וְחֹרֵר תִּמְכּוּ בְיָדוֹ מִזָּה אֶחָד וּמִזָּה אֶחָד; וְהָיָה יָדוֹ אֶמּוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ (יז, יב)

פירש רש"י: "וְיָדֵי מִשָּׁה כְּבִדִּים - בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו נתיקרו ידיו".

מקורו במכילתא על אתר: "וְיָדֵי מִשָּׁה כְּבִדִּים" - מכאן שלא ישהה אדם במצוות. אלולי שאמר משה ליהושע, 'בְּחֹר לָנוּ אֲנָשִׁים' (שמות יז, ט), לא היה מצטער (משה) כן. אמרו, יקרו ידיו שלמשה באותה שעה כאדם שתלויין לו (בשתי כפותיו הפרוסות) שני כדים (מלאים) של מים."

לפיכך לא נאמר 'וְיָדֵי מִשָּׁה כְּבִדוּ' (כמו 'וְיָעִינִי יִשְׂרָאֵל כְּבִדוּ מִזְקֶן' בבראשית מח, י) או 'ויכבדו ידי משה', כלומר עם התארכות הרמתן. שכן היו ידיו 'כְּבִדִּים' מעיקרה משום עונש.